

Vaqif YUSİFLİ,
filologiya elmləri doktoru

Səyyad Aran... İmişinin Qaradonlu kəndində dünyaya göz açan bu gözəl insanın əsl Qərbi Azərbaycanlıdır. Amma bütün varlığı ilə Aran torpağına - İmişliyə bağlıdır. Burada orta məktəb bitirmiş, sonra universitetin filologiya fakültəsində təhsil almış, hərbi xidmətdə olmuş, uzun illər İmişlidə müəllim işləmiş, Bakıya köçməmişdən əvvəl iki il rayonda təhsil şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Elə həyat tərzini, xasiyyətini, hamıya münasibətilə, çıxışı, danışığı ilə də bizlərə bir MÜƏLLİM obrazını xatırladır.

min atasını arxın başında traktoru aşırıdıb sındırdığından damladılar: "Qolçomaq fitvasına uyub Sovet hökumətinin texnikasına düşməni münasibətinə və təxribatçılığa görə"-bu sətilər Səyyad müəllimin "Təmizlik kağızı" hekayəsindədir. Kiçik bir parçada kəndə məxsus cizgilər canlanır. Səyyad Aran hekayəçidir.

Hekayə nəsrin həcm etibarilə kiçik canrı sayılsa da, onun bir çox böyük həqiqətləri uğurla öz "kiçik ərazisinə" sığışdırır. Dünyanın Mopassan, Çexov, Mirzə Cəlil kimi dahi hekayə ustaları olub və Azərbaycan ədəbiyyatına gəlcə, Mirzə Uəlildən sonra istedadlı hekayəçilər nəslini və gözəl hekayələr meydana gəldi. Səyyad Aran da bu nəslin axırını nümayəndələrindəndir ki, o ənənələri davam etdirir. O, hekayələrində üç əsas məsələni daha qabarıq göstərməyə can atır. Birincisi; təsvir etdiyi obrazlar mümkün qədər real və görümlü olsun, o obrazlar həyatdan gəlsin ədəbiyyata, ədəbiyyatdan gəlməsin. İkincisi; kəndlini kəndli dilində danışdırsın. Hər bir təsvir koloritli olsun, hiss edə-

yıtılmışdı, üşüyürdülər". Təbii üşüntülərdir, Çünki qocalıqdan ölümə bir addımdır.

Öncə qeyd etdik ki, Səyyad Aranın təsvir etdiyi lövhələrin məkanı, qaynağı kənddir. Bu kəndin konkret bir adı, ünvanı olmasa da, təsvirlərin hədəfindən, detalların konkretliyindən hiss edirsən ki, bu Aran kəndidir. Bu fikri vaxtilə Səyyad Aranın "Soyuq günəş" adlı kitabına yazdığım kiçik rensenziyada söyləmişdim və indi də o fikirdəyəm. Yeri gəlmişkən, qeyd edim ki, Səyyad Aranın həmin o kitabındakı on hekayə və iki kiçik povesti duyumlu müşahidələrdən, həyati hadisələrdən yaranmışdır.

S. Aranın təsvir etdiyi kənd və insanlar əsasən 70-80 və 90-cı illərə aiddir. Bu hekayələrdə təsvir edilən obrazlar sadə və adi insanlardır. Müstəsna qəhrəmanlar tapa bilməzsən. "Əfəl" hekayəsinin qəhrəmanı kənd adamlarının ağıldan kəm hesab etdikləri İbişdir. "Bu tərəflərdə İbişi tanımayan yoxdur. Hamı bilir ki, uşaqlıqda hasardan yıxılıb, "ağlı başından çıxıb". Buna da səbəb qonşularının

kayələrində təsvir olunan hadisələr, göstərilən həyat lövhələri öz dramatikliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu dramatikliyi obrazların təkə qarşılıqlı münasibətlərində və konflikt doğuran situasiyalarda deyil, həmçinin hadisələrin özünün mahiyyətində də axtarmaq lazımdır. "Ziyahimin peşmanlığı" hekayəsini götürək. Ziyahim kimdir?

Sadə və sadəcil bir kənd uşağı. Orta məktəbi təzəcə bitirib. Amma instituta girə bilməyib. Kənddə qalıb atasına, ev-əşiyyə kömək edir. Bu gün atasının əvəzinə mal nobatına yollanır. Hiss olunur ki, bu cavan uşaq yaman darıxır, qəm-qüssədən bağı çatlayır, arcası üstə çəmənləyə uzanıb hirsini necə soyudacağı haqda fikirləşir. "Dabanları sızım-sızım sızıldadı, özünü götürüb çırpıdı yerə. Dizləri göynədi, qarnı sancıldı, ağızına göy ot və quş zımrığı doldu, ürəyi bulanubulana tüpürdü, yeri-göyü söyüb-söyləndi və axırda çəmənləyə sərələnişə sakitləşdi".

Bu təsvirlərdən də aydın hiss olunur ki, Ziyahim daxilin boş deyil, o,

dəfə milisionerlərin qabağında getdi-gəldi. "tamahına güllə dəymiş", "əclaf", "ikiayaqlı canavar" kimi damğalandı. Firavan və rahat həyata öyrənmiş olduğundan, həbsdə itirən əzabını çəkdi, amma bir dəfə də olsun ağlamadı, heç gözləri də yaşarmadı".

Həmin bu Dünyamalı həbsdən qurtulandan sonra ən yaxın dostlarına teleqram vurub ki, gəlirəm. Amma onu kimse qarşılamaı. Görünür, türməyə düşməyi bir əngəl olub. "Hələ heç vaxt kəndi belə səssiz-səmsirsiz görməmişdi. Doğrudanmı, bu boyda kənddə bir adam tapılmayacaq ki, onun qabağına çıxsın, bir uşaq olmayacaq ki, qırmızı yelənli yaylığı muş-tuluq alsın?"

Bəli, Dünyamalı zənnində yanılmır. Onun bu gün gəlməyini hamı bilirdi, amma kimse onu qarşılamaı ki, adı "it dəftəri" nə düşər.

Dünyamalı "dostları"nın vəfasızlığından sonra öz doğulduğu evə, həyətə yaxınlaşır. İlk gördüyü uşaqları olur, amma onu tanıyırlar. Bu nisgildən sonra anası və arvadı gəlir, hiçqırıqlar başlanır. "Ayağının altında

DUYUMLU KƏND LÖVHƏLƏRİ

(SƏYYAD ARAN - 65)

sən ki, bura kənddir, obraz canlı xalq dilində danışır. Süni, qurama dille danışmır. Üçüncüsü; Kəndin ictimai həyatını, sosial, məişət qayğılarını nəzərə çarpdırır. Bu baxımdan Səyyad müəllimin "Təmizlik kağızı" adlı hekayəsini onun ən uğurlu hekayəsi saymaq olar. Hekayədə təsvir olunan hadisələr keçən əsrin 30-40-cı illərində cərəyan edir. 37-ci ilin repressiya tufanı heç bir vaxt unudula bilməz. Şəhərdə, Bakıda olduğu kimi Azərbaycanın rayon və kəndlərində də kütləvi "təmizləmə əməliyyatı" həyata keçirilirdi. Heç bir günahı olmayan adamlar tutulur, həbs edilir, "xalq düşməni" adıyla damğalanırdılar. Tutulanların ailələri isə tutulanlardan da müsibətli günlər keçirirdilər, həmişə qorxu altında yaşayırdılar. Onları yaşıdan bircə qırıq ümid idi: "Yerə-göyə sığmayan və müsibətlər korun-korun közəran ocaqların daşına yazılmışdı. Bütün bunlarla bərabər hər gələn gecənin mübhəm qaranlığında kövrək bir ümid də yaşayırdı. Tavanın çatının süzülən və divara hörlümüş sınıq güzgüdə bərq vuran ay işığı əbədi, ölməyən, sönməyən bir ümid. "Bəlkə sabah ? Kənd də iki cəbhəyə bölünüb: bir tərəfdə "təmiz" adamlar, yəni Stalin, Lenin, onların sözlərini dilində əzbərə çevirən, bir də "xalq düşmənlərinin" ailələri, oğul-qızları. Mübarizə burda da davam edir və atanın təmizlik-bəraət kağızının intizarında olan Eldar "düşməni" tərəflə "vuruşda" həlak olur. Qeyd edək ki, Səyyad müəllim bu hekayədə sanki 37-ci ilin və ondan sonrakı illərin hadisələrini yaşayırmış kimi qələmə alıb.

Səyyad müəllimin hekayə və povestlərində bir silsilə kənd qocalarının obrazları yaradılıb. O, "Sazaq" hekayəsində ömür-gün yollarının sonuna gəlib çatan dörd ağsaqqalın görüşlərini, ötən günlərlə bağlı xatirələrini dilə gətirir. Oturlar, domino oynayırlar, keçmişdən söz açırlar, zarafatlaşırlar. Və birdən məlum olur ki, o ağsaqqallardan biri-Uəfər kişi xəstələnib. Qocalar intizardadırlar. Uəfər kişi isə "Qəfil hamının içini canavar dili kimi sərt bir sazaq yalayıb keçdi. Bir dəstə qara paltarlı, qara kələğaylı arvad Uəfərgilə tərəf dikləndirdilər. Al güneşin altında dördü də büzüşərək xəfif-xəfif titrəyirdilər. Elə bil qış geri qa-

şpşirin, baxanda nəinki İbişin, hətta böyük-böyük adamların da ağızının suyunu axıdan saftalı ağacı olmuşdu. Qohum-qardaş, dost-tanış, bütün kənd əl-ayağa düşüb əlac axtarırdılar. "körpədi, yazıqdı, kasıbdı". Doxturların böyüyü rəhmətlik Siyab Rüstəmovdan tutmuş qələmi ağır, balta, ülgüc mollalaracan nə qədər müalicə, dava-dərman ediləsə də, dualar yazıldısa da, İbişin başından çıxan ağılı tapıb yerinə qoymaq mümkün olmadı. O vaxtdan İbiş olmuşdu kəndin məzəsi, zarafat səbəsi".

Bu İbiş kolxoz sədrinin bacısı qızıyla dostluq edir. Ülkər hər gün ona cürbəcür konfet, şokolad gətirir, İbiş isə əvəzində onun üçün naxışlı çubuqlar yonur, kəpənək tutur, meşədən quş yumurtası tapır, çaydan alabəzək xırda balıqlar tutub gətirir, bir sözlə, onlar böyüklərin münasibətindən asılı olmayaraq mehlərini bir-birinə salmışlar. Sədrin adamları və Ülkərin qohumları onu hər vasitə ilə İbişdən ayırı salmağa çalışırlar. Və buna nail olurlar. Müəllif bu ayrılığı çox təbii, ürəyi titrədəcək dərəcədə təsvir edir. "Uzun müddət Ülkəri sakitləşdirə bilmədilər. Xeyli əziyyətdən sonra onu birtəhər yatızdırdılar. İbiş..nəmli gözlərini böyük və işıqlı pəncərələrə dikib, kal və yoğun səsi ilə neçə vaxt bir yerdə xoş günlər keçirdiyi, ağıl kəsəndən bəri ona ən əziz və doğma olan oyundaşını səslədi: -Ülkər, ay Ülkər!..hardasan? Sabah ora gələsən?"

Bu hekayə kövrək notlar üzərində qurulub. Ümumiyyətlə, S. Aranın he-

nəyəsə can atır, nəyinsə arzusundadır, amma özünü ifadə edə bilmir. Onun daxili aləmi meşəyə gələn bir oğlanla qızın gəlişindən sonra üzə çıxır, daha doğrusu, obrazın "mənevi paçportu" səhifə-səhifə vərəqlənir. Meşəyə gələn Bəbir mənən cılız və pozğun təbiətli bir cavandır, meşəyə gətirdiyi qız da onun tayıdır. Uavamlar meşədə yeyirlər, içirlər, amma dost ola bilmirlər. Ziyahimin inamı puça çıxır, Bəbir və Elya Ziyahimin onları satacağından şübhəyə düşüb aradan çıxırlar. İnam sarsılır: "İçgi göynədi. Yana-yana hönkürdü. Başını əlləri ilə tutub "niyə?", "nımye?" deyərək inləyirdi. Onu ən çox yandıran aldadılması, hərif yerinə qoyulması, ələ salınmasıydı. "Mən axı ədəbsizlik etmədim, kişi kimi sizi arxayın salmaq üçün özümü görməzliyə, bilməzliyə qoydum. Gördüyümü orda-burda danışmış heç vaxt əskiklik eləməmə. Adam balası kimi sizə qaynayıb qarışdım. Nə gördüz ki, inanmadız?"

Hər hansı bir hekayənin yaşarılığını artıran cəhətlər var. Görkəmli yazıçı Mir Uəlal yazırdı ki, "Xarakter bir hadisə, yığcam bir sücət, ümumiləşdirici bir mətləb, müxtəsər, şirin, sadə söyləmə, nəqlətmə üsulu, psixoloji dərinlik hekayənin başlıca xüsusiyyətləridir". Bu cəhətləri biz Səyyad Aranın kitabda toplanan bir sıra hekayələrində görə bilirik. "Şeytanın qurbanı" hekayəsində tənha bir qocanın həyatından söz açılır. Bu, Təhməz kişidir. Arvadı təzəcə rəhmətə gedib. Təhməz kişinin üç oğlu var, amma yaxşı işlərdə çalışmalarına baxmayaraq, vecsizdirlər: "Mənəm belimdən gələn, sənin halal südünü əmənlə bu qurumsaqlar böyüyüb kimə oxşadırlar, bilmədim!". Qardaşlar öz aralarında atalarının taleyi barədə "məşvərət" aparırlar, amma şeç biri atalarını saxlamaq, ona qulluq etmək vəzifəsini öhdəsinə götürmək istəmir, hərə bir bəhanə gətirir.

Səyyad Aranın ən yaxşı hekayələrindən biri də "Sandıqda qalan muş-tuluq"dur. Hekayənin qəhrəmanı Dünyamalı qərribə bir tale sahibidir. O, türmədən qayıdır. "Dünyamalı həyatda çox ağır şeylər görmüşdü. Ağıl söz kəsəndə atası öldü. Atasından bir az sonra müharibənin o qanlı-qadalı illərində "çörək" deyə-deyə hamının gözü qarşısında bacısı keçindi. Neçə

ölüm, anal! Halal elə Sənə bir oğulluq eləmədim. Bağışla.."

Təbii hisslərdir və müəllif Dünyamalının psixoloji gərginlik içində necə hisslər keçirdiyini təsvir edir: "Ev-əşikdən burnuna qoxdan unuduğu tanış qoxular-anasının, arvadının, uşaqlarının iyi gəlirdi. Bir də bayaqdan bəri onu girinc edən, neçə gün bundan irəli həbsdən buraxılmasına baxmayaraq indicə, öz yorğan-döşəyinin içindədə duyduğu azadlığın".

Səyyad Aranın haqqında söz açdığım bu hekayələri sovet dövrü həqiqətlərindən söz açır. Yaşadığı o illərin sevinci, kədəri, nəyəsi, ağrı-acıları və ümumiyyətlə, kəndli, Aran torpağı ilə bağlı problemlər bu hekayələrdə öz bədii təcəssümünü tapmışdır. "Qarpız", "Körpü", "Külüçə", "Gül iyi", "İlin axır çərşənbəsi", "Yay gecəsinin qəziyyəsi", "Ay Simurq quşu" hekayələri o dövrün Aran kəndi barədə müəyyən təsəvvür yaradır. Bu hekayələrin bir məziyyəti də ondadır ki, Səyyad Aranın dili rəvandır, o, heç yerdə pəltəkləmir, həm öz təhkiyəsində, həm də obrazların nitqində səliqəli-səhmanlıdır, dilimizin imkanlarından gen-bol istifadə edir. Xüsusilə, kənd təbiətinin təsvirlərində özünəməxsusdur.

Səyyad Aranın "Dərs" hekayəsi isə bir neçə il öncə qələmə alınmışdır. Hiss olunur ki, o, bir yazıçı kimi bu günün-son dərəcə mürəkkəb və təzadlı olan çağdaş günümüzün həqiqətlərini təsvir etməyə can atır. Təbii ki, kənddən bəhs edən hekayələrlə "Dərs" tipli hekayələrin fərqi açıq görünür. "Dərs" hekayəsində artıq dövrün cizgilərini əks etdirən lövhələr canlandırılır. Mürsəl və Səttar..iki dost. Mürsəl təmiz adamdır, illərdən bəri necə yaşayıbsa, o mənəvi sifəti itimdir. Səttar isə yeni dövrün adamıdır, "işgüzarlığı" onu yüksək pillələrə aparıb çıxarıb. Amma nə olsun? Onun "həqiqətləri" təmizlikdən, mənəvi saflıqdan yoxsulmayıb, zamanənin yaratdığı fürsətdən barınıb.

Bircə arzumuz var ki,, Səyyad Aran bu günün həqiqətlərindən daha çox yazsın.

Bu yazının sonunda ömrünün 65 yaşına gəlib çatan Səyyad müəllimi itabirik edək. Ona yeni yaradıcılıq uğurları diləyək...